

RECENZJA

MARTA KUPIS¹

**POZA FADO I FLAMENCO. RECENZJA PUBLIKACJI
*MUSIC AND THE MAKING OF PORTUGAL
AND SPAIN: NATIONALISM AND IDENTITY
POLITICS IN THE IBERIAN PENINSULA (2023),*
RED. MATTHEW MACHIN-AUTENRIETH, SALWA
EL-SHAWAN CASTELO-BRANCO I SAMUEL LLANO**

<https://www.press.uillinois.edu/books/?id=p087448>

Kiedy mówimy o muzyce Hiszpanii i Portugalii, na myśl jako pierwsze przychodzi flamenca i fado, czyli gatunki, które stały się najbardziej rozpoznawalnymi produktami niematerialnego dziedzictwa kulturowego tych krajów. Stanowią zarówno ważny element hiszpańskiej i odpowiednio portugalskiej kultury, istotny komponent tożsamości narodowych, jak również inspiracje dla muzyków z całego świata. Dla badacza, ale też każdej osoby zainteresowanej Półwyspem Iberyjskim, nie mniej istotne są jednak rozważania nad innymi brzmieniami tego regionu. Warto szukać odpowiedzi na pytanie, jak przebiegał rozwój muzyki w dobie mediów masowych i formowania się nowoczesnego państwa, szczególnie w społeczeństwach naznaczonych intensywnymi przemianami politycznymi i kulturowymi, w tym dyktaturami. Zarówno dla akademika, jak i laika wartą uwagi jest więc książka *Music and the Making of Portugal and Spain: Nationalism and Identity Politics in the Iberian Peninsula*, opublikowana w roku 2023 pod

¹ Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego; ORCID: 0000-0002-2279-1881; marta_roksana.kupis@doctoral.uj.edu.pl.

redakcją Matthew Machin-Autenrieth, Salwy el-Shawan Castelo-Branco i Samuela Llano, nakładem University of Illinois Press.

Książka stanowi owoc sympozjum „Music, Nation, and Region in the Iberian Peninsula: (Re)Sounding History, Identity, and Heritage”, które odbyło się w czerwcu 2017 roku na Uniwersytecie w Cambridge. Zebrali się na nim badacze muzyki i kultury Półwyspu Iberyjskiego w celu przedyskutowania procesów, które zaszły w tym regionie między innymi w XX wieku. Chociaż część tekstów obejmuje również ostatnie dekady XIX stulecia lub dotyka kwestii zupełnie współczesnych, nacisk wyraźnie został położony na wiek XX. Wybór ten jest istotny ze względu na liczne przemiany dotyczące całego świata, a zachodzące w tym właśnie okresie, takie jak rozwój technologii przekazu – najpierw masowego, a ostatnio także interaktywnego – ale także formowanie się nowoczesnego państwa, społeczeństwa i związanych z nimi tożsamości narodowych. Kraje Półwyspu Iberyjskiego są w tej kwestii przypadkiem unikatowym ze względu na długoletni okres rządów nacjonalistycznych dyktatur Franco i Salazara. Te opresyjne reżimy stanowią jednak zarazem pewne skryształowanie fenomenów obserwowanych we wszystkich nowoczesnych państwach narodowych, ukazując je w sposób powiększony i wyostrojony, niemniej dający o wiele szerszą perspektywę. Choć jest to przykra refleksja, w obu wspomnianych przypadkach kultura, w tym muzyka, była jednym z głównych narzędzi propagowania wizji narodu preferowanych – a często wręcz odgórnie kreowanych – przez rządzących. Dotyczyło to zarówno areny międzynarodowej, jak i indywidualnych tożsamości mieszkańców Hiszpanii i Portugalii. Błędem byłoby jednak spłytenie tych wpływów wyłącznie do strony negatywnej. Intensywne wsparcie od państwa przyczyniało się do (czasem ponownego) odkrywania rodzimych tradycji muzycznych, a także rozwoju sposobów ich utrwalania i dystrybuowania dzięki nowym technologiom. Recenzowana publikacja daje wnikliwy i zniuansowany wgląd we wszystkie te przemiany, podkreślając również mniej dostrzegalne aspekty codziennego życia, zbyt łatwo gubione wśród politycznych przełomów.

Oprócz wstępu napisanego przez redaktorów i not o autorach na książkę składa się 14 rozdziałów, podzielonych na cztery części tematyczne. Warto zwrócić uwagę na wprowadzenie, zatytułowane *Sounding Nation and Region in Portugal and Spain*. Nie tylko zachęca ono do dalszego czytania i treściwie podsumowuje poszczególne rozdziały, ale już na samym początku dostarcza odbiorcy przydatnych informacji, zarówno tych dotyczących historii Półwyspu Iberyjskiego, jak i jego współczesnej sytuacji. Stanowi

to pomocne wprowadzenie do bardzo różnorodnych refleksji nad muzyką tego regionu w dalszych tekstach. Pierwsza część, *Music, State Propaganda, and Authoritarian Regimes*, poświęcona jest bezpośredniemu wpływowi polityki na muzykę w Hiszpanii i Portugalii. Dwa pierwsze rozdziały skupiają się na utworach w największym stopniu związanych z polityką, czyli hymnach narodowych. W tekście *Patriotic, Nationalist, or Republican? The Portuguese National Anthem* Paulo Ferreira de Castro przedstawia przebieg tworzenia i wyboru hymnu Portugalii, co miało miejsce równoległe z formowaniem się samego ustroju tego państwa. Autor wnikliwie analizuje, jak różne propozycje odzwierciedlały monarchistyczne, republikańskie, ale też nacjonalistyczne sentymenty przepływające przez kraj na początku XX wieku. Podobną ścieżkę, lecz w kontekście Hiszpanii, przedstawia Igor Contreras Zubillaga w tekście *The Battle for the Greatest Musical Emblem: The National Anthem and the Symbolic Construction of Francoist Spain*. Patrząc przez pryzmat dyktatury Franco, pokazuje odgórne próby wykreowania jednolitego obrazu społeczeństwa w hymnie narodowym, szczególnie na poziomie tekstu. Trafnym podsumowaniem tych prób jest zwrócenie uwagi, że finalnie hymn Hiszpanii nadal nie ma oficjalnych słów. Ostatni rozdział w tej części, *Portugese Rural Traditions as Cultural Exports: How Modernism and Transnational Connections Shaped the New State's Folklore Politics*, napisany przez Verę Marques Alves, skupia się na międzynarodowym kontekście kreowania wizerunku kraju poprzez muzykę oraz wpływach modernistycznych na prezentowane za granicą tańce Portugalii.

Druga część książki, *Sound Technologies and the Nation*, poświęcona jest przemianom technologicznym, które zbiegły się w czasie z formowaniem nowoczesnego państwa, czyli w pierwszych dekadach XX wieku. Do najważniejszych z nich należały wczesne metody utrwalania dźwięku za pomocą fonografów, a także rozkwit radia. W rozdziale *Recording zarzuela grande in Spain in the Early Days of the Phonograph and Gramophone* Eva Moreda Rodríguez przedstawia pierwsze próby zapisu muzyki. Podobnym tematem zajmuje się Leonor Losa w tekście *The Invisible Voices of the Early Recording Market in Portugal*. Oprócz uwag na temat technologii zawarte są w nim również rozważania nad kwestią wyboru utworów i wykonawców utrwalanych na cylindrach i płytach, ale też nad specyficzną kulturą, która powstała wśród ich miłośników. Pedro Moreira prezentuje rolę radia i muzyki popularnej na początku dyktatury Salazara w rozdziale *Radio, Popular Music, and Nationalism in Portugal in the 1940s*. Zwraca uwagę nie tylko na rolę mediów masowych, przedstawia również funkcje muzyki

jako z jednej strony sposobu na łączenie lokalnych dźwięków z rytmami popularnymi na całym świecie, a z drugiej na neutralizowanie napięć społecznych poprzez dostarczanie rozrywki. *Protest Song and Recording in the Final Stages of the Estado Novo in Portugal (1960–1974)* autorstwa Hugo Castro prezentuje w pewnym sensie odwrotność rządowego wykorzystywania muzyki – rolę protest songów w prowokowaniu oddolnych protestów wobec dyktatury, ale też szczególne problemy z nagrywaniem i rozpowszechnianiem takich utworów.

Cześć trzecia, *Negotiating the State, Nation, and Region*, poświęcona jest czasom po upadku dyktatur, zaczynając od lat siedemdziesiątych, a sięgając aż do drugiej dekady XXI wieku. Autorzy pokazują, w jaki sposób wydarzenia polityczne i związane z nimi przemiany kulturowe znajdowały odzwierciedlenie w muzyce masowej. W rozdziale ósmym, *Towards a Critical Approach to Flamenco Hybridity in Post-Franco Spain: Rock Music, Nation, and Heritage in Andalusia*, Diego García-Peinazo skupia się na percepcji oraz wykorzystywaniu flamenco w postfrankistowskiej Hiszpanii, zwracając szczególną uwagę na region Andaluzji i odbudowywanie poprzez ten gatunek lokalnej tożsamości, ale także jego hybrydyzację z dźwiękami popularnymi na całym świecie w formie zwanej rock andalus. W następnym tekście, *Portugese Rock or Rock in Portugese? Controversies Concerning the „Portugueseness” of Rock Music Made in Portugal in the Early 1980s*, Ricardo Andrade rozważa natomiast kwestię wykorzystywania rodzimego języka portugalskiego oraz dźwięków typowych dla tego kraju w muzyce rockowej lat osiemdziesiątych. Podkreśla on zarówno potencjał, jak i ewentualne problemy wykorzystywania tych elementów w popularnym gatunku muzycznym. Rozdział *Indie Music as a Controversial Space on Spanish Identity: Class, Youth, and Discontent*, autorstwa Héctora Fouce i Fernána del Val, poświęcony jest już czasom zupełnie współczesnym. Autorzy skupiają się w nim na tym, w jaki sposób problemy neoliberalizmu i kryzysu ekonomicznego początku XXI wieku znajdują odzwierciedlenie w niezależnej muzyce zwanej indie rockiem, ale też do jakich grup społecznych – młodszych pokoleń klasy średniej i inteligencji – ten gatunek w szczególności przemawia. Artykuł zamykający trzecią część książki, *Catalonia vs Spain: How Sonorous Is Nationalism?*, napisany przez Josepa Martí, skupia się na stosunku muzyki (i muzyków) do katalońskiego separatyzmu, zwłaszcza w kontekście referendum z 2019 roku. Autor zwraca uwagę na utwory podkreślające odrębność Katalonii i drwiące z politycznych machinacji negocjujących wyniki

referendum, ale też na elementy nacjonalistyczne w muzyce, zarówno tej popierającej niepodległość regionu, jak i centralistyczny rząd w Madrycie.

Ostatnia, czwarta część książki, *Musical Heritagization and the State*, koncentruje się na kwestii zarazem bardzo współczesnej i ponadczasowej, mianowicie dziedzictwie kulturowym. W rozdziale otwierającym ten segment, *Intangible Cultural Heritage and State Regimes in Portugal and Spain*, Salwa El-Shawan Castelo-Branco i Cristina Sánchez-Carretero przedstawiają proces rozwoju pojęcia niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a także jego skomplikowane relacje z UNESCO i poszczególnymi państwami. Pozostałe dwa rozdziały dotyczą już przypadków konkretnych krajów Półwyspu Iberyjskiego. W tekście *Sounding the Alentejo: Portugal's Cante as Heritage* Castelo-Branco przybliży dyskusje toczące się wokół wpisania pieśni regionu Alentejo na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO. Artykuł pokazuje nie tylko reakcje na tę decyzję, ale także skomplikowaną historię tej muzyki, prowokując refleksję nad przepaścią między – pod wieloma praktycznymi względami istotną i dobroczynną, ale niestety często upraszczającą rzeczywistość – koncepcją dziedzictwa a realiami różnorodnego społeczeństwa Portugalii. Wreszcie, w ostatnim rozdziale, *Flamenco Heritage and the Politics of Identity*, Cristina Cruces Roldán prezentuje podobne problemy w odniesieniu do flamenco w Hiszpanii. Również w tym przypadku wpisanie tego gatunku na listę niematerialnego dziedzictwa spotkało się z mieszanymi reakcjami, zwykle odnoszonymi się do skomplikowanej kultury i historii tej muzyki.

Jako że publikacja ma charakter zbiorowy, trudno jest wskazać mankamenty bądź też atuty, które dotyczyłyby całości pracy. Dla międzynarodowego odbiorcy pewnym utrudnieniem może być fakt, że w niektórych rozdziałach gatunki muzyczne i ich kulturowe znaczenie zostały uznane za oczywiste. Przykładami mogą tu być *zarzuela grande* lub *rock andalus*. Jest to jednak jedyny zarzut, który odnosi się do całości książki. W większości jest ona napisana w dosyć przystępny sposób, a autorzy zawsze prezentują ogólniejsze wnioski ze swoich badań na końcu rozdziału. W ten sposób dyskusja nad rozwojem przemysłu fonograficznego w Portugalii prowadzi do ogólniejszych refleksji nad mechanizmami rządzącymi selekcją nagrywanych utworów – a także wykonawców – w semiperyferyjnych krajach, a rozważania nad portugalskim rockiem są osadzone w szerszej problematyce wyboru między pisaniem utworów po angielsku w celu dotarcia do większej publiczności a pisaniem w języku rodzimym dla zachowania ich autentyczności. Rola radia jako medium masowego jest istotna zarówno

w kontekście dyktatur Franco i Salazara, jak i w każdym innym systemie totalitarnym, a spór o znaczenie niematerialnego dziedzictwa stanowi jedno z najbardziej kontrowersyjnych zagadnień we współczesnych badaniach nad kulturą.

Ogólnie rzecz biorąc, *Music and the Making of Portugal and Spain: Nationalism and Identity Politics in the Iberian Peninsula* jest pozycją wartą polecenia każdemu, kogo interesuje tematyka Półwyspu Iberyjskiego i muzyki, ale też bardziej subtelnych związków między sztuką, technologią, polityką i tożsamością zbiorową. Chociaż często powtarzają się w niej podobne wątki (dyktatury, wielokulturowość, odgórne kreowanie tożsamości narodowej), to każdy z autorów patrzy na nie z wyjątkowej perspektywy, wnosząc coś nowego i nieoczywistego do, wydawałoby się, dobrze znanych tematów. Jedno jest pewne: lektura książki nie tylko pozwoli docenić bogactwo muzyki Półwyspu Iberyjskiego, obejmującej o wiele więcej gatunków i stylów niż fado i flamenco, ale też zrozumieć zawłości kulturowe towarzyszące powstawaniu tych pozornie dobrze znanych form muzycznych.